

U.2014B.187

Almindelige emner 9 - Retspleje 11.1, 11.3, 11.9 og 13.9.

Mundtlighed i retsplejen for Højesteret

Lige siden Højesteret blev oprettet i 1661, har mundtlighedsprincippet været gældende. Med årene er mundtligheden imidlertid undergået en motivforskydning. Oprindeligt var mundtligheden det helt afgørende for dommernes beslutningsgrundlag. I dag fylder det skriftlige materiale langt mere end før. Men mundtligheden værdsættes fortsat højt, særligt når den af advokaterne nyttiggøres til at give et oplysende og klart billede af den virkelighed, en sag angår, og de regler, der gælder for netop denne del af virkeligheden.

Af højesteretsdommer, dr.jur. Jens Peter Christensen

Motivforskydning

Alf Ross skriver i det indledende kapitel i sin statsret om, at forfatningsbestemmelser med tiden kan undergå en »motivforskydning«. (1)(2) Motivforskydningen kan bestå i, at bestemmelser kan blive omtydet i takt med tidens udvikling. Bestemmelser, der efter deres ordlyd står uforandrede gennem hundreder af år, kan på den måde blive fyldt med ny mening og nyt liv.

Som dommer i Højesteret kan man finde eksempler på samme form for »motivforskydning«, når det gælder de måder, det daglige arbejde foregår på. Ganske meget foregår stadig som for 350 år siden. Men betydningen af og meningen med de uforandrede arbejds måder har ændret sig.

Voteringen

F.eks. kan man jo undre sig over, at dommerne beholder kapperne på, når advokaterne efter afslutningen af deres procedure har forladt retslokalet. Tilbage er der i lokalet på det tidspunkt kun dommerne og den dommerfuldmægtig, der er kommet ind for at føre voteringsprotokollen.

Det giver god mening, at dommerne har kapperne på, når der er advokater og publikum til stede. Kapperne markerer rettens enhed. Netop ved på denne måde at være klædt ud, undgår man, at der lægges mærke til den enkelte dommer. I kraft af kappen bliver man anonym.

Men hvorfor beholder dommerne så kappen på, når voteringen går i gang? Og hvorfor står dommerne op, når de voterer? Svaret er, at det gør de i respekt for kongen. Kongen overværede oprindeligt Højesterets voteringer. Han mistede ganske vist hurtigt interessen, og de sidste 300 år har monarken ikke været til stede i det daglige arbejde. Alligevel står dommerne fortsat op, iklædt kappen, når de voterer. (3)

Man kunne måske sige, at det er udtryk for en vis forstokkethed og overdreven kærlighed til vante former. Og det kan der måske også være et gran af sandhed i. Men den egentlige sandhed er, at der - med Ross' ord - er sket en motivforskydning.

Når dommerne stadig i dag står op, når de voterer, iklædt kappen, er det ikke længere af respekt for kongen, men fordi man herved markerer alvoren af det, der foregår. Hver dommer udtaler sig på embedets vegne. Man taler om hinanden i tredje person - førstvoterende, andenvoterende, tredjevoterende osv. - ikke som Poul, Per eller Hanne. Kappen markerer, at det er embedet, der taler. Den stående form er hensigtsmæssig. Ikke bare fordi nogle af de ældre dommere måske kan have svækket hørelse, men også og mere fordi den stående form markerer, at der ikke er tale om en rundbordsdrøftelse, hvor man mere eller mindre snakkevornt kan sidde og bekræfte hinanden i hinandens meninger.

Lappeferien

Et måske mere forunderligt - og for dommerne behageligt - eksempel på en motivforskydning er den såkaldte lappeferie. Oprindeligt var lappeferien - de dage i februar, hvor retten (i dag de to afdelinger successivt) er lukket - begrundet i, at kapperne var sendt til lapning og reparation med henblik på, at dommerne kunne fremtræde ula-steligt påklædt, når det nye højesteretsår blev indledt med pomp og pragt den første torsdag i marts. Dengang foregik åbningen med stor kongelig procession gennem byen med efterfølgende overdådigt kongeligt taffel. (4)

188

De tider er for længst forbi. Men lappeferien lever - heldigvis - stadig i bedste velgående. Noget, der fungerer godt, skal man jo ikke lave om. I dag tjener lappeferien til at sikre det, der i EU-domstolens domme om ferielovgivningen kaldes »muligheden for at hvile ud«, en art regeneration af arbejdskraften. Og så selvfølgelig til endelig afslutning af de sager, der var før ferien, og til forberedelse af de sager, der skal på umiddelbart efter ferien.

Mundtlighed i retsplejen

Men hvordan stiller det sig så med mundtlighed i retsplejen for Højesteret? Har der også her været en motivforskydning?

Grundloven

Mundtlighed i retsplejen kom ind i grundloven allerede i 1849. Men dog kun som en løfteparagraf: »Offentlighed og Mundtlighed skal saa snart og saa vidt som muligt gienneføres ved hele Retspleien«, hed det i § 79, stk. 1. Og straks efter i stk. 2 hed det: »I Misgierningssager og i Sager, der reise sig af politiske Lovovertrædelser, skulle Nævninger indføres«.

Lovmøllen malede ikke så hurtigt dengang, så der gik 70 år, før grundlovens løfte om »offentlighed og mundtlighed« blev indfriet med retsplejeloven i 1919. Det nye i 1919 var, at mundtlighed blev gennemført ved by- og landsret. Indtil da havde der hersket skriftlighed dér. (5) Ved landsoverretterne, der nu blev de nye landsretter, havde dommerne siddet hjemme hver for sig i privaten og behandlet sagerne, som et retsbud så sørgede for blev transporteret rundt i byen. (6)

For Højesteret betød retsplejereformen for så vidt ingenting, for dér havde mundtligheden været gældende, lige siden Højesteret blev oprettet i 1661. Højesteret var således dengang mere end 250 år forud for sin tid.

Man kan spørge, hvad den forfatningsmæssige begrundelse var for at foreskrive mundtlighed i retsplejen? Man kunne måske tro, at det er nemt at finde ud af. Men det er det ikke.

Det var det levende ords mand, N.F.S. Grundtvig, der fremsatte forslaget til grundlovens § 79, stk. 1, om offentlighed og mundtlighed. Man bliver imidlertid ikke voldsomt oplyst af at læse Den Grundlovgivende Forsamlings forhandlinger. Det, alle var optaget af, var bestemmelsens stk. 2 om nævninger. Offentlighed og mundtlighed så man som det, man kaldte »en indre Nødvendighed«, der ville følge af, at nævninger nu skulle medvirke i strafferetsplejen. Det var strafferetsplejen, ikke den civile retspleje, man tænkte på.

Når Grundtvig fremsatte sit forslag, var det blot for at få offentligheds- og mundtlighedsprincippet udtrykkeligt ind i grundlovens tekst. Det nærmeste, Grundtvig selv kom en begrundelse for offentlighed og mundtlighed, var, at offentlighed og mundtlighed i Højesteret havde »fuldelig beviist sin Gavnlighed fremfor Alt til at bevare og vedligeholde Tilliden hos Folket til Retfærdighedens Haandhævelse«. (7)

I modsætning til de forslag, som Grundtvig i øvrigt kom med på Den Grundlovgivende Forsamling, blev forslaget - til Grundtvigs egen overraskelse - vedtaget (med 91 stemmer mod 15). (8) Grundtvig skrev bagefter i et brev til sine sønner, at vedtagelsen snarere skete for at lukke munden på ham, efter at han havde givet udtryk for, at alle hans »Ændrings-Forslag til Grundloven var tabt bag af Dampvognen«, end på grund af reel tilslutning til hans forslag. (9)

Det har siden været den - noget respektløse - opfattelse i den juridiske litteratur, at det ikke stod Den Grundlovgivende Forsamling klart, at bestemmelsen om offentlighed og mundtlighed ikke alene omfattede strafferetsplejen, men også den civile retspleje. Blandt mange andre har to højesteretsdommere - Henrik Tamm og Poul Spleth - forfægtet den opfattelse. (10)

I grundlovscommentaren til § 65, der er skrevet af Eva Smith, hedder det, at »muligheden for at følge retshandlingen ville kompliceres, hvis den foregik på skriftligt grundlag«. Det lyder jo fornuftigt. Det hedder så videre i kommentaren, at »derudover antages, at kvaliteten af retshandlingen og dommerens grundlag for at træffe afgørelse forbedres«. (11)

Jeg tror ikke, at det ud fra en nutidig dommersynsvinkel kan siges bedre - eller kortere. Styrken ved mundtligheden er, at »kvaliteten af retshandlingen og dommerens grundlag for at træffe afgørelse forbedres«.

Mundtlighed i Højesteret

Som nævnt har mundtlighed i retsplejen for Højesteret været det dominerende princip lige siden Højesterets oprettelse i 1661. Men man må samtidig sige, at mundtligheden gennem årene har undergået en motiforskydning.

Mundtligheden var oprindeligt og flere hundrede år frem det helt afgørende for dommernes

189

beslutningsgrundlag. I en tid, længe inden kopimaskinerne holdt deres indtog, og i en tid, hvor det samlede regelsystem ikke var mere omfattende, end at det lod sig overskue af en nogenlunde arbejdsom, begavet jurist, har man med sindsro kunnet forlade sig på mundtligheden i nogenlunde ren form. Allerede i Højesterets instruks fra 1771 § 6 havde man dog muligheden for at lade sager overgå til skriftlig procedure, men det var en mulighed, man kun greb til som en særlig forholdsregel, når der hen imod slutningen af et højesteretsår var sager, der endnu ikke var færdigbehandlet. (12)

Det er velkendt, at det for ikke så forfærdelig mange år siden stadig blev anset for en særlig dommerdyd ikke at læse på sagerne forud for domsforhandlingen. (13) I bl.a. Vestre Landsret går der fortsat frasagn om flere dommere, der hævdede denne dyd. Og efter sigende endda med held. I hvert fald sådan lidt op ad dagen, når de efterhånden var begyndt at forstå, hvad sagen handlede om.

Det er klart, at en sådan dommerdyd betyder, at mundtligheden får en helt afgørende betydning. Det giver sig selv. Det giver i lige så høj grad sig selv, at sådan vil en dommer i Højesteret i dag ikke med held kunne gribe arbejdet an. Man er nødt til, før domsforhandlingen går i gang at forberede sig grundigt på grundlag af sagens skriftlige materiale. Både for at forstå sagen og for at få det fulde udbytte af den mundtlige forhandling.

Betingelserne for en sådan grundig forberedelse er jo også helt anderledes til stede i dag end for blot få årtier siden i kraft af det omfattende skriftlige materiale, som dommerne forsynes med et par uger før domsforhandlingen: Ekstrakt, materialesamling og de sammenfattende processkrifter. Og hertil kommer så selvfølgelig den eller de indankede domme.

Man kunne synes, at det vel egentlig ikke burde opføre nogen, hvis man hævdede, at man som dommer vil kunne få næsten det fuldkomne overblik over sagen ved at studere alt dette skriftlige materiale. Vel at mærke, hvis man studerer det helt til bunds og i øvrigt supplerer det med, hvad man som dommer selv måtte kunne snuse op af relevant litteratur og afgørelser m.m.

Det er den situation, en førstvoterende oftest vil befinde sig i. For den førstvoterende vil mundtligheden først og fremmest fungere som en form for sikkerhedscheck af, at han nu også faktisk har forstået hele sagen til bunds.

Det er nok sjældent, at den førstvoterende som følge af den mundtlige forelæggelse og procedure vil blive bevæget til at nå et helt andet resultat end det, han allerede var nået til, inden domsforhandlingen begyndte. Det er sådan set ikke mærkeligt. For hvad skulle det være, der skulle få ham til det? Det ligger jo i hele procesordningen, at advokaterne ikke pludselig under hovedforhandlingen kan komme med nye påstande, anbringender og beviser.

Noget anderledes vil det i praksis stille sig for de senere voterende dommere. De vil for det første ikke have samme tidsmæssige mulighed som den førstvoterende for at dykke fuldstændig til bunds i det skriftlige materiale. Og de vil for det andet vide, at der, før de skal votere, vil være ikke alene to advokater, der vil forklare sagens problemer set fra hver deres synsvinkel, men derefter også en førstvoterende, der omfattende og intensivt vil drøfte sagens kerneproblemer med udførlig gennemgang af, hvad der taler for og imod. For de senere voterende vil mundtligheden under domsforhandlingen derfor have en særlig værdi.

Gregers Larsen skriver om proceduren i højesteretssager (oven i købet med versaler) at:

»For at vinde sagen skal advokaten have præsenteret alt væsentligt for Højesteret før begyndelsen af hovedforhandlingen, og præsentationen skal ske i klar og overskuelig form«. (14)

Men domsforhandlingen er alligevel ikke uden betydning, for:

»For ikke at tabe sagen skal advokaten under hovedforhandlingen overbevise Højesteret om rigtigheden og holdbarheden af klientens påstand«

Det er jeg enig i.

Han skriver lidt senere, at: »det er for sent at vinde en sag under den mundtlige hovedforhandling. Men det er ikke for sent at tabe den. Advokaterne bør derfor være lige så omhyggelige med de mundtlige indlæg, som det traditionelt har været tilfældet«. (15)

Det er jeg også enig i. Næsten i hvert fald. For jeg tror ikke, at det er helt rigtigt at sige, at det er for sent at vinde en sag under den

mundtlige hovedforhandling. Det mener jeg godt, man kan. Men det vil nok være lidt for kålhøgent på forhånd at løbe an på det.

Advokaterne bør derfor være om muligt *endnu* mere omhyggelige med de mundtlige indlæg, end Gregers Larsen anbefaler.

Den mundtlige procedure

I en søndagskronik, der for nogen tid siden var i et større dagblad, hed det til sidst, at »den mundtlige procedure . . . er vigtig . . . fordi den giver den dygtige advokat

190

mulighed for i et enkelt og let forståeligt sprog at give dommerne et koncentreret, klart og letfatteligt billede af den virkelighed, sagen angår, og af de regler, der gælder for netop denne del af virkeligheden«.(16)

Samme sted hed det også, at »advokaternes procedure tager som regel en time eller mere, men kernen i sagen kan den dygtige advokat sammenfatte på få minutter«.

Det betyder selvfølgelig ikke, at redegørelsen for, hvad der er kernen i sagen, kan *erstatte* hele proceduren. Der ligger det i det, at det er en udbredt dommererfaring, at det er en vældig god øvelse, når man skal redegøre for det centrale og afgørende i ens syn på en sag, så at stille sig den opgave at prøve at gøre det i helt kort form. Så kommer kernen i argumentationen klart frem, også for en selv.

Det samme kan man i øvrigt læse hos højesteretssagfører Carl Tjur i hans bidrag til bogen »Proceduren« fra 1969. Her skriver Carl Tjur:

»Det er nyttigt at sludre med en kollega om tingene, og man kan også for sig selv prøve en 5-minutters procedure, og se, hvad det er for argumenter, der melder sig først, hvis tiden teoretisk skulle være så knap.«(17)

Bondo Svane giver udtryk for det samme i bogens andenudgave fra 1980, idet han dog skærer de fem minutter ned til tre:

»Procedøren bør selv i den største og mest vidtløftige sag gøre sig helt klart, hvad han ville procedere på, hvis han tænkte sig stillet over for en standret i Ungarn, i Iran, og kun havde 3 minutter til at forsvare sin sag.«(18)

Det er også almindelig konventionel visdom, at det ikke kommer an på advokaternes talegaver og sprogløst. Herom skrev f.eks. højesteretsdommer Victor Hansen i sin bog om retsplejen ved Højesteret fra 1959:

»Derimod har oratoriske sving ikke megen interesse, og voldsomme fagter og stærk gestikulation bør undgås . . . for danske domstole vindes en sag ikke på oratoriske pragtpræstationer eller svulstigt patos«.(19)

I den nævnte kronik er dette ajourført i lyset af den samfundsmæssige og teknologiske udvikling med ordene: »Det drejer sig heller ikke om at svinge med arme og ben, virre med hovedet og blinke med øjnene, sådan som hver anden tv-vært gør i fjernsynet«.

Aage Spang-Hanssen skriver i Procedurens andenudgave med en ironisk undertone:

»Nu er der jo en stor forskel på romansk og - i bredere forstand - germansk tradition. Her i landet anses den velformede tale jo ofte som usvigeligt bevis for manglende reelt indhold. Sætninger, der ikke gøres færdige, og sætninger, der mangler verbet, anses efter dansk tradition for et tilsvarende sikkert tegn på sanddrøhed og objektivitet hos taleren.«(20)

Denne særlige danske tradition mener jeg nu nok, at vi i vore dage er kommet væk fra. Det er ingen skade til, at en procedure er vel-formuleret. Og elementer af humor og vid er også velkomne, men det er selvsagt ikke det, der vil komme til at afgøre sagen.

Skulle en advokat komme til med en fortalelse at »slå en omelet i stykker for at lave æg«, vil det da heller ikke komme vedkommende til skade. For som allerede Victor Hansen skrev i 1959:

»En sproglig lapsus (som f.eks.: »I mine øjne lyder dette mærkeligt«) skal procedøren, hvis han da selv opdager den, ikke være bekymret over. Sligt kan virke helt forfriskende, ikke mindst dersom sagen i sig selv er lidet fængslende.«(21)

Dommerens fremmeste hjælpere

Hvert forår og efterår har jeg et arrangement for FOF, hvor såkaldt almindelige mennesker har mulighed for at melde sig til et aftensforedrag med rundvisning. Det begynder kl. 17, og efter at alle har fundet plads i 1. afdelings retssal, holder jeg et foredrag på 1½ times tid om arbejdet i Højesteret. Derefter viser jeg rundt og fortæller om lokalerne, billedgalleriet, og hvad der ellers er af spændende ting at se og høre om.

Ofte bliver jeg spurgt af deltagerne, hvem der hjælper dommerne med arbejdet med sagerne? Om der ikke er ansat nogen jurister, referendarer eller lignende som hjælp for hver dommer? Mit svar er, at dommerne, bortset fra nogle fuldmægtige i kælderens, ikke har nogen hjælpere ansat i Højesteret, der bistår med de almindelige domssager, og at dommerens fremmeste hjælpere i så henseende er ansat uden for Højesteret. Det er nemlig advokaterne.

Det er advokaterne, der kommer med sagen. Det er ikke Højesteret selv, sådan som mange tror, fordi de har læst i avisen, at Højesteret »går ind i« snart den ene, snart den anden sag. Højesteret går ingen steder, fortæller jeg. Dommerne sidder tværtimod helt stille og venter på, at advokaterne kommer med sagen.

Og advokaterne kommer ikke kun med sagen. De kommer også med materialesamlingerne, hvor dommerne kan studere de regler, der finder anvendelse, de tidligere afgørelser, der kan tænkes at være relevante, og de bøger og artikler, hvor der er noget, der kan være relevant for sagen. Jeg fortæller også, at advokaterne kommer med en ekstrakt, der indeholder kopi af de

191

dokumenter, som de mener, dommerne bør kunne se. Og endelig er det advokaterne, der sørger for, at sagen bliver belyst fra alle tænkelige vinkler, i de sammenfattende processkrifter og under den mundtlige procedure.

Dommerne er med andre ord i gode hænder, fortæller jeg. Både fordi advokaterne næsten alle er meget dygtige, og fordi de har modsatte interesser, der gør, at alt nok skal blive vendt. At det fungerer sådan, har de fleste almindelige mennesker, der ikke har deres gang i de danske retssale, aldrig tænkt over.

Mundtligheden under motivforskydning

Betydningen af mundtligheden har givetvis undergået en motivforskydning, siden Højesteret blev grundlagt i 1661. Det er næppe i dag sådan, at mundtlighedens fremmeste formål - med Grundtvigs ord - er »at bevare og vedligeholde Tilliden hos Folket til Retfærdighedens Haandhævelse«. Selv om det jo er en smuk tanke, der stadig har noget principielt og rigtigt for sig.

Betydningen af mundtligheden har også undergået en særskilt motivforskydning gennem det seneste halve århundrede. Den mundtlige præsentation er ikke længere som for få årtier siden det eneste og afgørende fundament for dommerens forståelse af sagen. Det skriftlige materiale fylder i dag langt mere end tidligere. Sådan må det nødvendigvis også være. Sagerne er i vore dage ofte meget komplekse, og regelsystemerne er ofte svære at overskue, selv for specialister.

I sin bog om retsplejen ved Højesteret fra 1959 kunne højesteretsdommer Victor Hansen skrive, at dommerne kan »ikke med sikker-

hed . . . påregnes at kende andet til sagen, end hvad der fremgår af dommens og påstandenes oplæsning«. (22)

Dengang blev alle relevante dele af ekstrakten læst op af en protokolsekretær lige efter appellansens første indlæg. Denne praksis blev afskaffet ved en ændring af retsplejeloven i 1979. (23) Endvidere blev den underliggende landsretsdom eller Sø- og Handelsretsdom (og eventuel byretsdom) læst op i sin helhed ved domsforhandlingens begyndelse. Ved ændringen af retsplejeloven i 1979 blev denne oplæsning af domme gjort ikke-obligatorisk, og sidst i 1990'erne gik man helt væk fra denne form for mundtlighed. Omkring samme tidspunkt (pr. 1/1 1998) fik vi de sammenfattende processkrifter, hvor advokaterne uddybende redegør for partens påstande, anbringender og opfattelse af faktum, og som typisk også vil indeholde henvisninger til de domme og den litteratur, der påberåbes. (24)

Den rene mundtlighed har således været på tilbagetog. Det betyder imidlertid ikke, at Højesteret ikke værdsætter mundtligheden. Det gør vi i høj grad. Vi foretrækker, at civile ankesager procederes mundtligt frem for skriftligt. Vi forestiller os også, at der i fremtiden i højere grad bliver plads til, at kæresager forhandles mundtligt. Vi foretrækker også mundtlig votering frem for skriftlig. Så i dag voterer vi kun helt undtagelsesvis ankesager skriftligt, og vi voterer flere og flere kæresager mundtligt.

I 2005 var billedet det, at Højesteret ud af 242 civile ankesager behandlede de 107 efter skriftlig procedure. Det svarede til hele 44

pct. Ikke mindre end 2/3 af disse 107 skriftlige sager (68) blev voteret skriftligt. Til sammenligning er andelen af skriftligt behandlede civile ankesager i dag faldet stærkt, nemlig til godt 10 pct. I 2013 behandlede vi ud af 147 civile ankesager de 18 på skriftligt grundlag. Og kun 4 af disse blev skriftligt voteret.

Mundtlighedens styrke er, at den giver advokaten mulighed for i et enkelt og let forståeligt sprog - det Grundtvig ville kalde »det levende ord« - at give et koncentreret og sammenfattende billede af sagen. Mundtligheden er en hjælp for dommerne til at komme ovenpå sagen igen efter at have været helt nede i den på grundlag af det skriftlige materiale. Det er centralt for den mundtlige domsforhandlings værdi, at advokaten forstår at hæve sig op over sagen, for på den måde i et nogenlunde jævnt og uteknisk sprog at give dommerne et koncentreret billede af den virkelighed, som sagen angår, og af de regler, der gælder for netop denne del af virkeligheden, herunder hvilke faktiske konsekvenser det regelsæt, som Højesteret kan tænkes at anvende og udvikle, kan have for netop denne del af virkeligheden.

Advokatens opgave under proceduren svarer for så vidt til den gode foredragsholders eller universitetslærers. Den gode lærer står ikke og læser op af bogen, linje for linje, side for side. Den gode lærer frigør sig fra bogen, samler trådene og fortæller, hvad der er det afgørende i stoffet. De studenter, der på forhånd har læst grundigt i bogen, er dem, der også får mest ud af det. Og på samme måde er det med dommere.

- 1 Artiklen bygger på et foredrag holdt for Højesteretsskranken den 7. maj 2014.
- 2 Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, 3. udg., 1980, s. 50, jf. herom Jens Peter Christensen, Forfatningsretten og det levende liv, 1990, s. 130 ff.
- 3 Voteringen var under enevælden formelt at opfatte som dommernes råd til kongen, som det i henhold til Højesterets instruks alene var forbeholdt at bestemme dommen, jf. herom Svend Ellehøj, »Rettens organisation« i Højesteret 1661-1961, bind 1, 1961, s. 176. Frem til 1849-grundloven præsiderede kongen hvert år under en votering i forbindelse med Højesterets åbningshøjtidelighed, jf. *ibid.*, s. 178.
- 4 Se herom Svend Ellehøj, *op.cit.*, s. 173-181.
- 5 Thøger Nielsen, »Rettergangsmåden« i Højesteret 1661-1961, bind 1, 1961, s. 514 ff.
- 6 Se for Vestre Landsrets vedkommende en skildring af denne skriftlige arbejdsform og overgangen til mundtlighed i Vestre Landsret 1919-1994, 1994, s. 21 ff.
- 7 Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-49, sp. 2496.
- 8 *Ibid.* sp. 3350.
- 9 Vibeke Borberg, Princippet om offentlighed i retsplejen, 2012, s. 101.
- 10 *Ibid.* s. 101, note 31.
- 11 Eva Smith i Henrik Zahle (red.), Grundloven. Danmarks Riges Grundlov med kommentarer, 2. udg., 2006, s. 407.
- 12 Thøger Nielsen, *op.cit.*, s. 487.
- 13 Og tidligere endnu blev det ligefrem anset for en synd at forberede sig, jf. højesteretspræsident Niels Lassen, der i UfR, afd. B, 1912, s. 251 f., anfører, at »tidligere ansås det for utilstedeligt for Dommerne at gennemlæse Ekstrakterne. Det var Højesteretssagførerne, der protesterede derimod, idet de frygtede for paa denne Maade at komme til at staa overfor forudfattede Meninger og manglende Lydhørhed for deres Argumentationer«.
- 14 Gregers Larsen, »Højesteretssager« i Proceduren, 2009, s. 509.
- 15 *Ibid.* s. 517.
- 16 Jens Peter Christensen, »Advokaters talegaver i Højesteret«, Jyllands-Posten, søndag den 16. februar 2014.
- 17 Carl Tjur, »Procedurens udarbejdelse« i Proceduren, 1969, s. 199.
- 18 Oskar Bondo Svane, »Plukhøst fra civil retspleje« i Proceduren, 2. udg., 1980, s. 230.
- 19 Victor Hansen, Retsplejen ved Højesteret, 1959, s. 97 f.
- 20 Aage Spang-Hanssen, »Proceduren« i Proceduren, 2. udg., 1980, s. 210 f.
- 21 Victor Hansen, *op.cit.*, s. 98.
- 22 Victor Hansen, *op.cit.*, s. 102 f.
- 23 Jf. Torben Jensen, Højesteret og retsplejen, 1990, s. 323.
- 24 *Ibid.* s. 90.